

MATI REVOLUCIJ*

Jaro Dolar

Med vsemi, ki so skušali opredeliti pomen tiskarstva za človeštvo, je našel najbolj navdušene besede francoski romantik Victor HUGO (1802—1865), ki je tej iznadbi posvetil celo poglavje svojega romana »Notre-Dame de Paris 1482« (v slovenskem prevodu »Notredamski zvonar«). V smislu svoje romantične svobodomiselnosti in revolucionarnosti, verjetno pod vplivom vloge, ki jo je imel tisk med reformacijo, se je povzpel celo do misli, da bo tisk ubil Cerkev. Kljub tej zanesenjaški zmoti je zapisal nekaj stavkov, ki jih velja navesti:

»Knjiga ubije stavbo« »Iznajdba tiska je največji zgodovinski dogodek. Mati vseh revolucij je. Je način človeškega izražanja, ki se povsem obnovi, je človeška misel, ki sleče eno obliko in obleče drugo, je popolna in dokončna levitev simbolične kače, ki od Adama naprej pomeni duha. V tiskani obliki je misel neminljiva kot še nikoli; postala je krilata, neujemljiva, neuničljiva. V dobi arhitekture se je dvignila kakor gora in se polastila časa in kraja. Zdaj pa se je spremenila v ptičjo jato, ki se je razpršila na vse štiri strani sveta in zavzela vesoljni svet. Prej je bila trajna, zdaj je nesmrtna.«

Črna magija črne umetnosti. Kakor vsaka iznajdba je tudi iznajdba tiska, ki je tako odločilno oblikovala svojo in vplivala na vse njej sledeče dobe, prišla »prezgodaj«.

Res je razredčenost evropskega prebivalstva, ki so jo povzročile vojne in epidemije, s pomanjkanjem delovnih rok pospeševala množično proizvodnjo in silila ljudi v mehanizacijo; tudi je res, da je rojstno mesto iznajditelja in iznajdbe Mainz sam bil dovolj pomem-

* Objavljamo odlomek iz knjige Jara Dolarja z naslovom »Spomin človeštva. Pet tisoč let knjig in knjižnic«. Knjiga bo v tem letu izšla pri Cankarjevi založbi.

бно gospodarsko središče in trgovsko križišče, kjer so se srečevale ob raznovrstnem blagu tudi najrazličnejše ideje; prav tako je res, da so se v Mainzu družbeni spopadi v 15. stoletju posebno zaostriili — toda vse to ni dovolj, da bi s tem razložili nastanek tako pomembne in prelomne iznajdbe.

Za ta čas namreč nikakor ni mogoče reči, da bi ljudje potrebo po razmnoževanju literarnih del kakorkoli poudarjali. Mest, kakršno je bilo Mainz, je bilo v Evropi mnogo — tudi pomembnejših in duhovno bolj razgibanih ni manjkalo. Vsa zgodovina italijanskega humanizma pa kaže, da so bili humanisti vsaj v začetku skoro brez izjeme nezaupni do te iznajdbe, kdaj pa kdaj celo sovražno razpoloženi. Tudi ne smemo pozabiti, da so bili prvi tiski vse prej kot humanistični, ampak skoro izključno verski, torej dela, kakršna so italijanski humanisti puščali v nemar ali pa jih vsaj niso posebej pospeševali. Še prav posebej pa je treba poudariti, da iznajditelj ni pripadal napredni, puntarski stranki, ki je zahtevala bolj demokratično razdelitev davčnih bremen v svojem mestu, ampak je stal na drugem bregu in moral svojo domovino kot političen emigrant celo zapustiti.

Predzgodovina. Ta iznajdba pa vendarle ni prišla čisto iznenada, ampak je poznala že mnogo predstopenj, da, celo predzgodovino. Tudi tu se moramo ozreti na Daljni Vzhod. Najprej na Korejo (751?), potem na Kitajsko (757) in na Japonsko (ok. 770). Posebno Japonska je zanimiva, saj nam je sporočeno, da so tudi tu že tedaj uporabljali ta ne več novi izum za verske namene. Cesarica ŠOTOKU (Shotoku) je tedaj (765 ali 770) dala tiskati neke budistične (po drugih virih čarovniške) tekste v enem milijonu izvodov. Vse to so bili blokovni tiski, podobno kakor lesorezi izrezani iz enega bloka za celo stran. Britanski muzej hrani znamenito Diamond Sutro, ki je datirana: 11. maja 868 po n. š. Kitajski anali pripovedujejo, da je leta 1041 kitajski kovač PI-SENG že izdelal premične »črke« (ideograme) iz pečene gline, ki so se dale poljubno zamenjavati. Nekatera novejša poročila govorijo celo o premakljivih tipih, po katerih so menda vlivali naslove že med 800 in 400 pr. n. š. Brez dvoma pa so že v 11. stoletju tiskali s premičnimi znaki na Koreji, ki ji gre prvenstvo, dokler se kitajska poročila ne potrdijo. — Kljub vsej tej predzgodovini ali celo prazgodovini tiskarstva nekaj zvez med vzhodno Azijo in Mainzem še niso odkrili.

Več kot ta predzgodovina pa nam povedo razne predstopnje, ki pričajo, da je bilo nekaj takega vendarle v zraku, nekaj, kar bi prej ali slej moralo sprožiti to iznajdbo. Tako so na primer že davno poznali tiskanje na blago. Med nekaterimi mlajšimi podatki o tej

gotovo precej starejši dejavnosti naj omenimo samo leto 1234, ko je španski kralj Jakob I. (Jayme, 1208—1276) prepovedal nošnje oblek iz potiskanega blaga. Imenuje ga Mestampados; verjetno gre za tiskan brokat, ki se je zdel kralju prerazkošen za njegove podložnike. — Tiskanje na blago zaradi take prepovedi seveda ni prenehalo. Kakšna prepoved bi mogla ustaviti žene, pa tudi moške, kadar gre za nečimrno oblačenje po modi.

Zelo zgodaj se pojavljajo tiskarji, ki s koloriranimi lesorezi izdelujejo igralne karte. Med njimi se razvije ostra konkurenca, ki vodi do monopolov in prepovedi uvoza (Benetke leta 1441).

Takih vmesnih stopenj bi lahko našli več. Vse dokazujejo, da se v tem času poraja novo prizadevanje, prizadevanje po razmnoževanju duševnih izdelkov, pa najsi so še tako banalni.

Že prej smo omenili, da prve razmnoženine, tiski z blokom (nem. »Blockdruck«, franc. »impressions tabellaires«), lesorezi in bakrorezi, s svojo zapleteno tehniko nikakor ne služijo novi humanistični vsebini, ampak verskim potrebam preprostega ljudstva, za katero se ločitev med verskim in posvetnim še sploh ni izvršila.

Tako nastajajo najprej prostodušne pobožne podobice, ki gredo dobro v denar — spomnimo se samo podobic, o katerih govori BOCCACCIO ob svojem obisku med domiselnimi menihi na Monte Cassinu! Ker gre za listke, ki pri tedanjih bibliofilih niso bili v posebnih časteh, se jih je seveda le malo ohranilo. Do danes sta najstarejša: Devica Marija iz Bruslja (1418) in star sv. Krištof (1423). Le-ta je bil posebno cenjen, saj je pogled nanj zagotavljal, da kristjan tisti dan, ko se je ozrl nanj, ne bo umrl nasilne smrti. Razumljivo je, da so posebno žolnirji nosili take podobice kot amulete s seboj. Odtod velike slike sv. Krištofa po zunanjih zidovih cerkva in ne nazadnje obeski na avtomobilskih ključih.

Potrebne napise na podobicah so sprva pripisali kar z roko, pozneje pa so jih s sliko vred vrezovali v leseni blok in natisnili v kartuši ali v traku, ki je za čuda podoben raznim »oblačkom« (italj. »fumetto«) današnjih tekočih slikanic. Sicer pa naša današnja subkultura ni mnogo zahtevnejša od izobrazbene ravni tedanjih polpismenih ljudi.

To seveda ne more pomeniti podcenjevanja starih lesorezov in bakrorezov. Naj omenimo samo velike mojstrovine Antonia del POLLAIUOLO (1433—1498) in Albrechta DÜRERJA (1471—1528). Oba sta izhajala iz zlatarske obrti. To je obrt, ki zahteva silno natančnost in nadrobnost; zraven pa si z odtiskovanjem pomaga, da dobi več enakih ali vsaj podobnih primerkov.

Najbolj priljubljene blokovske knjige, ki so nastale z združevanjem listov v zvezke in zvezkov v kodeksu podobne knjige, so bile že omenjene »Biblije za siromake«.

»Zrcala človeškega odrešenja« in razne »Apokalipse« s prizori ob koncu sveta. Veliko povpraševanje je bilo tudi po »Mrtvaških plesih«, v katerih mrtvak vodi papeža, cesarja, kralja, škofa, opata, trgovca in vse stanove tja do berača na smrtni »rej«, ki se konča z grobom. Motiv, ki verjetno izhaja iz srednjeveške pesnitve, raste v misli: »tudi ti, ki si danes tako mogočen in oblasten, tudi ti boš moral umreti prav tako kakor berač« prek verskega nauka o minljivosti sveta v ostro socialno kritiko. Samo v Franciji je v 15 letih (med 1485 in 1500) izšlo kar 15 takih izdaj. Še starejša od teh francoskih je nemška iz Heidelberga (1465). Najslavnejša umetnina pa je »Mrtvaški ples« Hansa HOLBEINA (1465—1524). Izšel je leta 1525.

Ta motiv se je iz knjig prav hitro preselil na pokopališke kostnice in v cerkve. Z našega ozemlja, kjer je bila zaradi neprestanih vojn, turških vpadov in fevdalnega divjanja po kmečkih uporih smrt nenehno za hrbtom, sta ohranjeni poslikavi v dveh cerkvah: v Bermu pri Pazinu (Vincent iz Kastva 1474) in v Hrastovljah (Janez iz Kastva 1490). Tretji mrtvaški ples v Motnici (Metnitz) na Koroškem je danes že izven sklenjenega slovenskega jezikovnega prostora.

Cerkev je znala misel na smrt kot opozorilo na morebitno kazen, ki tam onstran čaka neskesanega grešnika, prepričevalno spodbuditi. Celo avguštinski pisatelj in samostanski korar TOMAŽ KEMPČAN (Thomas a Kempis, 1379—1471) je v svojih delih, polnih iskrene mistične pobožnosti, posebno pa v svojih premišljevanjih (1434) »De imitatione Christi« (pri nas: »Thomasa Kempensarja bukve... koku en sledni... ima svoje žiulenie pelati, vižat inu rounati, za Christusam v' pravi brumnosti hoditi« — 1745) svaril svoje vernike: »Cilu hitru bo letukei enkrat po tebi djanu, zatu pogledej koku se ti zaderžiš, zakaj dones je ta človik, inu jutri ga ni več sgledat«. (Razlika z renesančno LORENZOVO hvalnico življenju je več kakor očitna!) — Za priljubljenost pobožnih premišljevanj v dobi in prostoru, kamor renesansa še ni segla, je značilno, da je ta knjiga v prvih petdesetih letih po iznajdbi tiska doživela 59 izdaj. Samo biblija s 100 izdajami jo je v množičnosti prekosila. Tudi pri nas je knjižica — mnogo, mnogo pozneje — v dveh stoletjih doživela več kakor dvajset izdaj, ki so bile »k duhovnemu nucu tim Slovencem v druk dane«.

Nelagodnosti zaradi zavesti bližnje smrti se je pridružil grozljiv strah pred hudičem, zvezan z najmračnejšim praznoverjem in vražarstvom. Med preprostimi ljudmi se je vsa ta histerija razcvetela še mnogo bolj bujno, kot so cvetele znanosti med vrhnjo plastjo humanističnih zanesenjakov.

Iznajdba tiska je bila v dobi, ko je vera v čarovništvo slavila svoje kruto in krvavo zmagoslavje, kaj tvegano početje. Če je že iz pisanega kodeksa žarela neka magična sila, ki se ji niti francoski kralji niso mogli ubraniti, ko so častili knjigo, ki je še brati niso znali, koliko bolj je morala biti sumljiva knjiga, ki je nastala v skrivnostni delavnici, saj je iznajditelj svojo iznajdbo skrbno varoval pred radovednimi očmi. In potem: toliko in toliko strani, ki so bile povsem enake, na vsaki strani na istem mestu ista beseda, ista črka, celo ista pika! Kaj takega doslej še nikomur ni uspelo. Ne, to ni moglo biti brez hudiča! Tu je morala biti po sredi črna magija kakor pri tistem čudnem učenjaku, o katerem so sto let pozneje imeli povedati toliko strašnega: o doktorju Gregorju FAUSTU (ki je v resnici živel ok. 1480—1540). Tudi on je delal nekakšne poskuse, dokler ga nazadnje ni pobral sam NEBODIGATREBA in ga menda živega raztrgal. Po neki stari ruski kroniki so približno v tem času tiskarja Jerneja GOTHANA (?) kot čarovnika v Moskvi utopili.